

DRASKÓCZY ISTVÁN

Egy olasz követjelentés tanúsága Mátyás bevételeiről

(szempontok középkori bányászatunk történetéhez)

A gazdaságtörténet fontos forrását képezik az uralkodói jövedelmekről készült összeállítások.¹ Jól ismert az az olasz követjelentés a kutatók előtt, ami 1798-ban olaszul és latinul (utóbbi megegyezik az olasz szöveggel) jelent meg, s amiről a kutatás úgy tartja, hogy 1462-ben vagy 1462/63 táján keletkezett. *Landus jelentés* néven idézik a történészek. A jelentés olasz nyelvű szövegének újabban három variánsa vált ismertté. Az első csoportba azok a kiadások sorolhatók, amelyek a milánói Biblioteca Ambrosianában és a velencei Biblioteca del Civico Museo Correr gyűjteményében lévő kora-újkori másolatokkal egyeznek meg (*A változat*). A második csoportba lehet helyezni azt a szövegváltozatot, amelyet a milánói Trivulziana könyvtárban illetve a velencei Marciana Könyvtárban őriznek, s amelyek szövege (apró eltéréseket leszámítva) azonos (*B változat*). A milánói variánst a 15. század végén, a velenceit a 16. század elején írták le. Az utóbbi Mario Sanuto tulajdonát képezte. A harmadik variáns, amelynek az írása látszik a legkorábbinak, az urbinói hercegi könyvtár anyagával együtt került be a Biblioteca Apostolica Vaticana gyűjteményébe (*C változat*).²

A szövegek egy eredeti szövegváltozatra mennek vissza, amely 1462 táján keletkezett. A változatok javarészt azonos szövegezésűek, noha a másolók kihagytak részleteket, változtattak. Az eredetihez a legközelebb a legrészletesebb *B* változat állhatott, míg 1467 után jegyezték le a *C* változatot. A nyomtatásból ismert *A* variáns lehet a legkésőbbi, bár Mátyás uralkodása idejére helyezhető.³ Az eredeti szöveg feltehetően nem a

¹ Blazovich László professzor sokrétű munkásságának szerves részét képezi ennek a tudományágnak a művelése.

² A variáns: Biblioteca Ambrosiana (Milánó) sup. 294r–305v., S. 86. sup.fol. 184r–195r., Museo Correr (Velence) Mss. Lazzari b. 24. n. 3., 18. századi kiadásai: Johann Christian Engel: Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. II. Halle, 1798. 6–17. pp. (olaszul); Martinus Georgius Kovachich: Scriptores rerum Hungaricarum minores... II. 1798. 13–32. pp.; *B* variáns: Biblioteca Trivulziana (Milánó) Cod. N. 1458., Biblioteca Marciana Ms. IT. VI. 276 (8398. sz.). 96r–109v.; *C* variáns: Bibliotheca Apostolica Vaticana Urb. Lat. 728. 29r–37r.

³ DRASKÓCZY ISTVÁN: A „*Landus jelentés*” kéziratai. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Dr. Almási Tibor, Révész Éva, Dr. Szabados György. Szeged, 2010, 85–94. pp.

pápai nuncius, hanem Pietro Tommasi velencei követ (1456–1462 között élt nálunk) munkája.⁴

Nagy királyunk jövedelmeit elemezve, a szakirodalom alaposan hasznosította a megjelent szövegnek a királyi bevételekre vonatkozó információit.⁵ Mivel azonban a szövegvariánsok eltérnek egymástól, érdemes ismét foglalkozni a jelentés némelyik adatával. A szövegekben az olasz dukát szó olvasható, amely megfelelt a magyar forintnak (=aranyforintnak).

A beszámoló részletesen szólt a sómonopóliumról. A belőle származó bevételt 80–100 ezer forintba tette.⁶

A következő tételt a jobbágyoktól szedett adó, a *dica* képezte. Erről a legtöbbet a *B* variáns szövegeiben olvashatunk. Eszerint a királynak az alá tartozó területeken négy tűzhely után jár egy dukát, amelynek a révén a kincstárnak 100 ezer forintja lehetne. Mivel azonban a törökök és a csehek elnyomása, pusztítása, illetve a belső viszályok miatt a helységek nagyon tönkrementek és elnéptelenedtek, véleménye szerint alig jövedelmez 16–20 ezer dukátot.⁷ A szövegben a királynak felségjogon járó kamara haszna adót (portális adó) ismertette a szerző, bár ebből az adófajtából öt portánként járt egy aranyforint az uralkodónak. A négyes szám elírásnak tekinthető. A 100 ezer aranyforint bevételről szóló híradás tévedés lehet, hisz Zsigmond király idején az uralkodó 80 ezer aranyforintba számíthatott ebből a bevételi forrásból, ami 400 ezer portának felel meg. Ez a szám a 15. század közepére a felére csökkent, vagyis 200 ezer porta után 40 ezer aranyforintba számíthatott csak a király.⁸ Nem lehetetlen, hogy az uralma alatt álló területekről Mátyás a sok pusztítás miatt csupán a 40 ezer forintnak a felét szedhette be portális adó címén, mint azt az olasz nyelvű beszámoló ezen varációja vélelmezte.⁹

⁴ Egy a 19. század végén megjelent kiadvány, amely a Biblioteca Marciana-ban lévő szövegből (*B*) közölt részleteket, velencei diplomatát jelölt meg szerzőnek. Állítását sajnos nem indokolta (Modenai és velencei követek jelentése Magyarország földrajzi és kulturális állapotáról a XV. és XVI. században. Budapest, 1881. 29–34. pp.), így vele nem lehet igazolni ezt a véleményt. A velencei diplomata szerzőségére: DRASKÓCZY 2010. i.m. 90–91. pp., illetve TÓTH GÁBOR MIHÁLY: „Dispaccio di Landus,” vicende storiche di una relazione veneziana quattrocentesca dell’ Ungheria. In: Dal testo alla rete - letteratura, arte, cultura e storia in nuove prospettive. Atti e documenti del convegno internazionale per dottorandi – Budapest, 22–24. pp. aprile 2010, Ed. Szkárosi Endre, Nagy József, Budapest, 2010, 117–129. pp.

⁵ Pl. CSÁNKI DEZSŐ: *I. Mátyás udvara*. Budapest, 1884. 11. p.; FÜGEDI ERIK: *Mátyás király jövedelme 1475-ben*. Századok 116 (1982); JÁNOS M. BAK: *Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert*. In: Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich. Hrsg. v. Reinhard Schneider. Sigmaringen, 1987. 359 skk.; KUBINYI ANDRÁS: *A Mátyás-kori államszervezet*. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának ötszázadik évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Budapest, 1990. 104–116. pp.; GYÖNGYÖSSY MÁRTON: *Magyar pénzüörténet 1000–1540*. Budapest, 2012. 58. p., 120–121. stb.

⁶ Vö. DRASKÓCZY ISTVÁN: *15. századi olasz jelentés Erdély ásványi kincseiről*. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen 2010. 49–59. pp.

⁷ Mátyás például 1462-ben adókedvezményt adott a Felső Rézsek háború miatt elszegényedett lakosságának. Dr. Tóth-Szabó Pál: *A cseh-husza mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest, 1917. 327, 437–440. pp.

⁸ Bak i. m. 357. p., 383. p.

⁹ A belháborúra vö. KUBINYI ANDRÁS: *Mátyás király*. Budapest, 42–56. pp.; PÁLOSFALVI TAMÁS: *Szegedről Újvárig*. Az 1458–1459. esztendő krónikájához. Századok 147 (2013) 347–380. pp. A kincstárba befutó összeget csökkenthette, hogy az adót különböző célokra előre lekötötték. Erre példa: HORVÁTH RICHÁRD: *A Felső Rézsek kapitánysága a Mátyáskorban*. Századok 137 (2003) 947–948. pp.

A C változat a *dicáról* azt jegyezte fel, hogy évente *per casa over fuoco* egy dukát és összege 100 ezer forintra is felmegy. A szöveg nem csupán az összeg esetében tartalmaz tévedést, hanem azon ismerete sem felel meg a valóságnak, hogy tűzhelyenként/házanként egy dukátot tett volna ki. Vagy szövegromlással számolhatunk, vagy feltételezhetjük, hogy ezen változat készítője összezavarta a portális adót és a rendkívüli adót, amelynek az összege adóegységként valóban egy forintot tett ki.¹⁰

Mindaz, amit az A szövegvariánsban olvashatunk, arról tanúskodik, hogy ennek készítője szintén összekeverte a kamara hasznát és a rendkívüli adót. Ugyanis szerinte a királynak rendszeresen járó *dica* tűzhelyenként egy dukát, s a király évente kétszer illetve háromszor is beszedi. Nagyságáról nem tudunk meg semmit sem. Mint ismeretes, Mátyás valóban rendszeresen élt azzal a lehetőséggel, hogy a rendkívüli adót (*subsidium*) évente többször beszedette.¹¹

A szövegekben azt olvashatunk a rendkívüli adóról, hogy a kivetésére szükség esetén az ország javára az országgyűlés ad felhatalmazást. Egyedül a C variáns tájékoztat a nagyságáról, ami szerinte 300 ezer forintra megy fel (a szám feltűnik más olasz követi jelentésben is). Tudjuk, egyszeri kivetés esetén maximum 300 ezer forintra az 1470-es évek közepén valóban számíthatott a király. Kérdéses, hogy az 1467. évi reform után közvetlenül ennyi pénzt be lehetett-e szedni ebből az adófajtából. Tudjuk azonban, hogy Mátyás már uralkodása kezdetétől kezdve rendszeresen kivetette.¹²

Nem szokatlan, hogy olasz forrás a királynak járó rendes adót és a rendkívüli adót pontatlanul magyarázza meg, összezavarta. Midőn 1476-ban Páviában lejegyezték, hogy Mátyás követe, Fontana mit mondott királya bevételeiről, ugyanezt látjuk. A lejegyzett szöveg szerint a király rendes bevétele a jobbágyházak szerint járó egy dukát, amelynek az összege 250 ezer forint, amihez járul az évente többször kivetett *taxa*.¹³ Feltehetően az olasz udvarban nem értették pontosan a magyar adófajtákat, hisz a *subsidium* tett ki egy forintot. A zavart másrészt magyarázhatja az is, hogy Mátyás a kamara hasznát utoljára 1468-ban vetette ki. Később összegét ugyanis beleértették a rendkívüli adóba.¹⁴

A jobbágyokra kivetett adóról szóló részletek ismertetése arra utal, hogy az eredeti jelentésben feltehetően a rendkívüli adó összegéről nem lehetett semmit sem olvasni, hanem azt a C változat szövegezője tette hozzá a forráshoz. Vagyis valamilyen saját ismerete lehetett erről.

A harmincadból származó bevétel mindegyik változatban túlságosan magas, 82 – 100 ezer forintos összeggel szerepel. A külkereskedelmi vámból az 1420-as években 20 ezer forint folyt be, míg egy 1453 táján készült jövedelemjegyzék a belőle várható hasznót 10 ezer forintra becsülte. A számos mentesítés és az osztrák pénzügyi válság

¹⁰ Az adózásra vö. KUBINYI 1990. i. m. 108–114. pp. Itt elemzi behatóan a tűzhely/ház azaz az adóegység fogalmát.

¹¹ ENGEL 1798, i. m. 16. p.

¹² FÜGEDI 1982, i. m. 490–494. pp.; KUBINYI 1990, i. m. 113. p.

¹³ I diari di Cicco Simonetta, a cura di Alfio Rosario Natale. I. Milano, 1962. 202. p.

¹⁴ KUBINYI 1990, i. m. 109. p.

miatt Mátyás uralkodásának első éveiben szintén ekkora összeggel számolhatunk. Az 1467-es pénzügyi reform után azonban 50 ezer forintra emelkedett ez a tétel.¹⁵

Érdekes, hogy az egyes kéziratok miként határozták meg ezt a vámot. A *B* változat szerint három százalék, azaz minden 30 után egy. A *C* variánsból megtudjuk, hogy korábban három százalék volt, azonban most öt százalékot fizetnek. Az *A* változat már nem tud erről a változásról, ugyanis szerinte öt százalék a mértéke. Mivel a harmincad nevének és mértékének a megváltoztatására országosan 1467-ben került sor, így a *B* változat információja a reform előtti időszakra vonatkozik, míg a *C* variáns az 1467 utáni helyzetet rögzítette a számunkra. Az *A* szövegváltozat készítője számára már csak az volt lényeges, hogy a vám mértéke öt százalék.¹⁶

A Marciana és a Trivulziana kéziratai (*B*) szerint a réz, a zsidóktól származó haszon, valamint az *utilità de monete* együttesen 30 ezer dukát bevételt hozott. A *C* változat szerint ez az összeg csupán a zsidóktól folyt be. Az *A* variánsban ez a tétel a zsidóktól és a rézből származó hasznot jelentette. Mint látható, ebben az esetben is a legtöbb információt a *B*. változat szolgáltatja a számunkra. A zsidóadóra 4 ezer forintot számolva,¹⁷ a réz és az *utilità de monete* haszna 26 ezer forint lenne.

Nehéz megbecsülni, hogy réz (urbura, illetve királyi réz eladásából keletkező tiszta haszon) milyen mértékben gyarapította a bevételeket.¹⁸

A rézbányászat legfontosabb központjai a Felvidéken (Besztercebánya, Libetbánya, Szomolnok, Gölnicbánya) találhatók. Zsigmond király idején a pénzveréstől s a nemesércbányászattól független önálló szervezet kezelte a rézből származó királyi bevételeket. A szomolnoki városkönyv tanúsága szerint az 1410–1440 közötti időszakban az urbura és a vele együtt elszámolt „lucrum uberschoss” az 1417–19 közötti két évben 1904 helyi mázsát, míg az 1439/40-es pénzügyi évben 4613 helyi mázsát tett ki. Ennek a piaci értéke (a fekete réz 4 forint/mázsa árával számolva) maximálisan bruttó 7616 (egy évben: 3808) illetve 18452 forint lenne. A négy rézkamarából – a bányászat és az értékesítés teljesítményének megfelelően – alkalmanként igen tekintélyes jövedelem is kerekedhetett. Idézett számaink egyben arra is utalhatnak, hogy a termelés hullámozott. 1435-ben a rézkamara ispán a gölnici és szomolnoki rézkamarát mindössze 1900 forintért (vagy 475 mázsa rézért, vagyis mázsánként 4 forinttal számoltak) adta bérbe. A valóságos bevétel (gondolni kell a bérlő hasznára) természetesen ennél magasabb volt. Eme adathoz érdemes megjegyezni, hogy 1435-36-ban a szomolnoki urbura és „lucrum uberschoss” együttesen 1165 mázsát tett ki, aminek fekete rézként az értéke 4660 forintra rúgna. A már említett, a várható királyi bevételekről 1453 táján készített jegyzék réz címén csupán a libeti rézről számolt be, jövedelmét minimálisan 2 ezer forintra taksálta.¹⁹

¹⁵ ENGEL PÁL: *A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában*. In: uő.: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., jegyz. Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 429. p.; BAK i. m. 382. p.; KUBINYI 1990, i. m. 105. p. Az osztrák válság hatására a jelentős vámbevétel eredményező nyugat-magyarországi külkereskedelmi forgalom 1458 után a töredékére esett vissza. Vö. Kováts Ferenc: Korakapitalisztikus gazdasági válság Magyarországon I. Mátyás király uralkodása alatt. In: Mahler Emlékkönyv. Budapest, 1937. 187–196. pp.

¹⁶ DRASKÓCZY: A „Landus jelentés” i. m. 88–89. pp.

¹⁷ KUBINYI 1990, i. m. 115. p.

¹⁸ KUBINYI 1990, i. m. 115. p.

¹⁹ DRASKÓCZY ISTVÁN: *Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében*. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Buza János. Budapest, 2001. 149–

Mint ismeretes, az ország északi része jórészt, ahol a rézbányák feküdtek, több mint két évtizedig csehek tartották megszállva. Mátyás trónra lépte óta folytatott harcok ellenük. Jiskra ugyan 1462. májusában meghódolt, de a bratrik elleni harcok elhúzódtak 1465-ig. A felvidék nyugati részét csupán 1467-ben tisztították meg véglegesen.²⁰ A helyreállt béke ezután kedvező viszonyokat teremtett a kereskedelem, a bányászat számára is.

1466-ban Ernuszt János, Mühlstein Veit és Mikola István töltötték be a körmöci kamaraispán tisztét. Ernuszt bécsi származású budai polgár, Mátyás kincstári reformjainak a végrehajtója volt. Mühlstein Nürnberg vidékéről származott. Mindannyian pénzügyigazgatásban, pénzügyekben jártas szakemberek voltak. Ernuszt és Mühlstein már az előző esztendőben feltűntek a bányavidéken. 1465-ben ők akarták megszerezni a Jung család tekintélyes besztercebányai birtokát, amelyhez ezüst- s rézbányák, kohók is tartoztak. 1466-ban végül Ernuszt és Laki Túz János vette meg (6200 forintért) a birtokot. Ernuszt utóbb Laki Túz részét magához váltotta. 1469-ben Mátyástól bányabirtokaira örök időkre urbura mentességet szerzett, 1470. évi királyi kiváltság szerint rézzel és ezüsttel az ország határain belül szabadon kereskedhetett.

Mühlstein szintén részesült a bányauzletből. Besztercebányán házzal, bányákkal rendelkezett. 1473-ban vette meg 3 ezer forintért Beckensloer János egri püspök s unokaöccse réz és zöld lazur (malachit?) bányáit. Utóbbira 1479-ben urbura mentességet szerzett. Többször betöltötte a körmöci kamaraispán tisztségét (1466, 1470–478). Személyében a délnémet kereskedelmi tőke jelent meg ismét a bányavidéken.

Paulinyi Oszkár arra mutatott rá, hogy a nemesfém- és rézbányászat a Garam vidékén a 15. század közepén és második felében tőkehiánytól szenvedett. Ugyanis a mind mélyebben fekvő bányák víztelenítésére nagyobb tőkére volt szükség. Besztercebányán több olyan gazdag polgár nevét ismerjük, akik rézbányával rendelkeztek, kereskedtek ezzel a termékkel. A besztercebányai bányavállalkozó Jung család (amely széleskörű kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett) gazdagsága sem volt elég ennek a problémának a megoldására. 1490-ben Beatrix királyné mentesítette a várost az urbura megfizetéséről.²¹

154. pp. A fekete réz (királyi réz) az ásvány pörkölése és kohósítása után keletkezett. Ezt finomították tovább kohósítással (*Spleißhütte*), ahol tárcsarézt nyertek. A salakból még nyersrezet vontak ki. A feldolgozás harmadik fázisában az ezüsttartalmú rezet kohósították a csurgatókohóban (*Saigerhütte*), s vonták ki belőle az ezüstöt. Vö. JOSEF VLACHOVIC: *Die Kupferzeugung und der Kupferhandel in der Slowakei vom Ende des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. In: *Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa 1500–1650*. Hrsg. Hermann Kellenbenz. Köln–Wien, 1977. 149–154. pp., illetve HORVÁTH ZOLTÁN: *A réz kohászata Agricola korában*. In: *Agricola évszázada*. Szerk. Zsámboki László. Miskolc, 1994. 37–56. pp.

²⁰ PÉCH ANTAL: *Alsó Magyarország bányaművelésének története. I.* Budapest, 1884. 58–61. pp.; TÓTH-SZABÓ PÁL i. m. 324–330. pp.

²¹ DF 234701. 280688, 280694, 280697; PÉCH i. m. 62–65. pp.; A besztercebányai bányavállalkozásokra s történetükre vö. PAULINYI OSZKÁR: *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége*. In: *Uő.: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Szerk. Buza János, Draskóczy István. Budapest, 2005. (első megjelenés: 1933) 42–53. pp.; KUBINYI ANDRÁS: *A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez*. In: *Uő.: Tanulmányok Budapest középkori történelméről II.* Szerk. Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. Budapest, 2009. 709–710. pp. (első megjelenés: 1964); GYÖNGYÖSSY MÁRTON: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika az késő*

1475-ben Mühlstein kamaraispán jelenlétében a hét alsó-magyarországi bányaváros szerződést kötött egy vállalkozói csoporttal, amelybe több krakkói polgár, köztük Thurzó János, valamint egy-egy toruni és danckai polgár tartozott, abból a célból, hogy vízkiemelő szerkezeteket, malmokat (érchúzó, huták?) létesítsenek. Ezért cserébe a vállalkozás tagjai többek között bármely így víztelenített arany, ezüst, réz, ólom, higany, lazurkó bánya termelésének a hatodát kapnák meg, továbbá vízkiemelő szerkezetként, érchúzó után (amennyiben hat kövel rendelkeztek) egy aranyforintot hetente. Mátyás oly fontosnak tartotta az ügyet, hogy nem csupán megerősítette az egyezséget, hanem még további kedvezményeket biztosított a vállalkozás tagjainak. Így nem csupán azt, hogy a szükséges fát szabadon vágthatják a városok körüli erdőkben, szükséges bort, ételmezt szabadon behozhatnak a bányavárosokba, hanem örök időkre adómentességet kaptak, szabadon, biztonsággal utazhattak Magyarországra, vagy innen máshová, anélkül, hogy személyük, lovaik s áruik után vámot és harmincadot fizetnének. A király rögzítette, hogy a vállalkozás tagjai ama ezüst minden márkája után, ami nekik munkájukért a bányavárosokkal kötött szerződés alapján jár, négy és fél aranyforintot kapjanak.

A társaság tagjai azoknak a városoknak a polgárai voltak, amelyeken keresztül szállították a hazai rezet a Balti tengerhez. Így számukra a víztelenítés üzlete azért lehetett értékes, mivel így nem csupán előnyökhöz, az arany és ezüst beváltásából származó pénzhez, hanem rézhez jutnak hozzá, amit vámmentesen vihetnek ki az országból, amivel kereskedni tudnak. A szerződés és a királyi megerősítés nem csupán a bányavíz problémájáról, a tőke magyarországi hiányáról tanúskodik, hanem arról is, hogy a kitermelés nehézségekkal küszködött a Garam mentén. A király az oklevélbe foglaltatta Nagybánya valamint környéke és az aranytermeléssel foglalkozó erdélyi bányatelepülések nevét is, vagyis egész Magyarországra kiterjesztette az egyezés hatályát, jelezve, hogy azokon a vidékeken szintén fejtörést okozott a víz. A tervezett vállalkozás végül nem valósult meg.²² Ezek az adatok egyben jelzik azt, hogy a csehek kiűzése utáni időszakban ugyan lehetett fejlődés, de nem beszélhetünk nagyarányú fellendülésről.

A Thurzó család ekkor már régóta foglalkozott rézzel. Kereskedtek vele. 1452-ben Bécs felé szállították. Északi irányú kereskedelmi érdekeiket mutatja, hogy ugyanebben az évben Thurzó György birtokolta a szepesvári uradalom mellett a kassai bártfai, löcsei, késmárki, homonnai és lublói harmincad felét. Ebben az időben valószínűleg már bányatulajdonosok Szomolnokon. György fiai közül János krakkói polgár lett, fivére, Márton löcsei. János a magyarországi réz feldolgozására kohót létesített a Krakkó közelébe fekvő Mogilán 1469-ben.²³

középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 262. p., 278–280. pp.; GYÖNGYÖSSY 2012, i. m. 214. p.; RITÓÓKNÉ SZALAY ÁGNES: „Nympha super ripam Danubii”. Budapest, 2002. 133. p.

²² DL 15363.; PAULINYI: *A középkori magyar réztermelés* i. m. 53. p.; MARIÁN SKLADANÝ: *Najstaršie doklady o podnikateľskej činnosti Jána Thurzu v stredoslovenských banských mestách*. Historické štúdie 19 (1974) 255–264. pp. A király nem véletlenül segítette a bányavárosokat. 1470-ben felmentette a hét várost s tartozékait a *tributum fisci regalis* és a *contributio* alól, 1470-ben megerősítette vámmentességüket (DF 234698, 26936, 280693).

²³ DL 14576.; HERMANN ZSUZSANA: *Jakob Fugger*. Budapest, 1976. 108–118. pp.; MARIÁN SKLADANÝ: *K počiatkom Levočských Thurzovcov*. *Nové Obzory* 19 (1977) 159. p.; Uő.: *Der Anteil des slowakischen Kupferwesens an der Vervollkommnung der Technologie der Verhüttung von Kupfer im 15. Jahrhundert*. *Studia Historica Slovaca* 15 (1986) 28. Vő. még következő jegyzet.

1495-ben kötöttek először pontos szerződést a Fuggerek és a Thurzók a magyarországi réz közös kiaknázására. Ezután lendült fel Besztercebányán és környékén ennek a fémnek a kitermelése. 1499-es elszámolás szerint az elmúlt négy esztendőben átlagosan évi 70 ezer forintot fordítottak az üzletre, amiből a termék beszerzésére 25 ezer forint ment el. Sokat költöttek az értékesítés megszervezésére. Az első magyarországi csurgatókohót valószínűleg 1496-ban létesítették Besztercebánya mellett. A szerződés szerint a kohó évente 15–16 ezer mázsa rezet dolgoz fel. Az 1495–504 közötti időszakban évi átlagban már 21 100 mázsa különböző fajtájú réz készült (nem számítva az ezüstöt). Mivel fekete réz további különböző célú feldolgozása során a 16. század legelején a veszteség 17,49 %, így ez a mennyiség 25–26 ezer mázsa feketéznek felelhetett meg.

Az vállalkozás első öt évében négy besztercebányai vállalkozótól, akiknek a bányauzemét megszerezték, de a művelést bérlőként a régi tulajdonosok folytatták tovább, vásároltak meg 88 421 mázsát. Fekete rézről van szó. Az adat azt jelenti, hogy évente egy-egy átlagosan 4421 mázsát tudott eladásra felkínálni. Tudjuk, hogy közülük kettőtől, kik a Thurzó-Fugger vállalkozás bányauzemét működtették, 1499–1501 között 45 590 mázsát vettek, vagyis évi átlagban 15 197 mázsát termeltek. Ez a mennyiség 89 508 forintba került, vagyis mázsánként 1,9 forintot fizettek érte.²⁴

Vlachovič becslése szerint Gölnicbányán és Szomolnokon a bányászat hagyományos formák között rekedt meg. Így a kitermelés a 15. század végén, a 16–17. században évi 2000–2500 mázsára tehető.²⁵

A fenti adatokból kitűnik, hogy ércben gazdag volt Besztercebánya s környéke, és már a Fuggerek feltűnése előtt nem kicsi kitermelési kapacitás állhatott rendelkezésre. Ám a Fuggerek által már az első időkben befektetett pénz nélkül a helyi bányászat nem tudott volna jelentős teljesítményt felmutatni. A Mátyás-korban a kitermelés nagysága alacsonyabb lehetett a vidéken (évi 10 ezer mázsa?). Következésképpen aligha számíthatott a rézbányászatból az uralkodó az 1460-as évek elején 26 ezer forintra. Paulinyi Oszkár úgy becsülete, hogy a 14–15. században az országban évente 20–25 ezer mázsa fekete rezet termeltek. A Fugger-Thurzó üzlet adatai fényében szerintem a legjobb időszakokban érthette el a termelés ezt a szintet. 20–25 ezer mázsa fekete réz urburája elvben (4 forint/mázsa árral számolva) bruttó 10–12 ezer forint. Az 1430-as évekbeli és az 1453-as adatok alapján a 60-as évek elejére óvatosan csak 6 ezer forint körüli tiszta királyi jövedelemre gondolhatunk. Később az összeg emelkedhetett, de nyilván elmaradt a Fugger–Thurzó korszaktól.²⁶

²⁴ GÖTZ FREIHERR VON PÖLNITZ: *Jakob Fugger*, II, Tübingen, 1951. 54–55. pp.; VLACHOVIČ i. m. 157. p.; HERMANN i. m. 132–133. pp., 155–156. pp.; MARIÁN SKLADANÝ: *Die Entsilberung des Neusohlers Schwarzkupfers als historiographisches Problem*. In: *Konjunkturen im europäischen Bergbau in vorindustrieller Zeit*. Festschrift für Ekkehard Westermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. Christoph Bartels, Markus A. Denzel. Stuttgart, 2000. 184–187. pp.

²⁵ VLACHOVIČ i. m. 148. p.

²⁶ EKKEHARD WESTERMANN: *Das Eislebener Garkupfer und seine Bedeutung für den europäischen Kupfermarkt 1460–1560*. Köln–Wien, 1971. 50–51. pp. A bányavidéken előfordult, hogy az urburát (egynolcad rész) a vállalkozó egy összegben megváltotta, a király vagy a királyné mentességet adott. (KRIZSKÓ PÁL: *A körmöci régi kamara és gróffjai*. Budapest, 1880, 38. p.). Paulinyi becslésére Úó.: *Magyarország aranytermelése a 15. század végén és a 16. század elején*. In: Úó.: *Gazdag föld – szegény ország* i. m. 103. p. (első megjelenés: 1936.). 1495–1504 között a Fugger-Thurzó vállalkozásnak a rézből, illetve a belőle kivont ezüsből évente átlag 19 916 forint tiszta haszna keletkezett (HERMANN i. m. 157. p.). 1525

Nem tudjuk megmondani, hogy mit takar az *utilità de monete*. Talán a silány pénz veréséből származó hasznot, amelyről egyébként a vatikáni kéziratot leszámítva (C változat) a szövegek meglemezték. Bár ez a haszon aligha becsülhető meg.

A jelentés még egy nagyobb jövedelemcsoportról, a pénzverdéből (s nemesércbányászatból) származó bevételről számolt be. A szövegekben négy verde, Körmöcbánya, Buda, Nagybánya és Nagyszeben nevét olvashatjuk, ám Kassát hiába keressük bennük, pedig a budai verdéhez hasonlóan itt is legalább 1470-ig bocsátottak ki pénzt. A tényre egyelőre nem tudunk magyarázatot adni. Am felvethető, hogy azért maradt ki a listából, mert itt csak ezüstpénz készült.²⁷

Az A és a B kéziratcsoportban azonos adatokat találunk: Körmöcbányáról 12 ezer dukát, Budáról és Nagyszebenből 6–6 ezer dukát, Nagybanából 20 ezer dukát lenne az uralkodó bevétele.

A vatikáni kéziratban (C) a pénzverdek neve mellett magasabb számokat olvashatunk, mint a többi változatban, hisz Buda 7 ezer, Nagyszeben szintén 7 ezer, Nagybanya 24 ezer dukáttal szerepel a szövegben, míg Körmöcbánya mellett a többi variánsban is fellelhető 12 ezres számot találjuk.²⁸ Első látásra elírásnak gondolnánk a számokat. Ám már láthatjuk, hogy a C változat írója a többi variáns készítőjétől eltérő információkkal rendelkezett, amelyek az 1467 utáni időszakra jól vonatkozathatók. Megemlíthető, hogy ebben a változatban nem olvashatunk a silány pénzek veréséből származó haszonról sem, amit az a körülmény magyaráz, hogy 1467 után stabil dénárokat (100 dénár=1 aranyforint) veretett az uralkodó. Tehát a variáns által feltüntetett számokat nem kell feltétlenül elvetnünk.

A már említett 1453. évi jövedelemjegyzék, amit Eizinger Ulrik készített, más adatokat tartalmaz: Körmöcbánya 12 ezer dukát, Buda, Nagyszeben s Kassa 2–2 ezer dukát, Nagybanya 6 ezer dukát. Láthatóan Buda, Nagyszeben és Kassa jövedelmezőségét azonosnak tartották. Ezt a tényt megerősíti, hogy Jiskra 1451-ben 5 ezer forintért adta bérbe a kassai kamarát.²⁹ Mivel magyarázható, hogy alig 10 esztendő múltán Körmöcbányát leszámítva legalább megháromszorozódott (Nagybanya esetében több mint háromszorosára) a nemesfémányászatból és pénzverésből származó uralkodói haszon? Meg kell jegyeznünk, hogy Eizinger az összegeknél sokszor megjegyezte, hogy *geringist*, tehát a kamarák bevételeit maga is többre taksálta.³⁰ Nagyszeben s Nagybanya Hunyadi országrészében feküdt, míg Kassa és Körmöcbánya a korábban az egyébként királypárti Jiskra által ellenőrzött területen található. Megjegyzendő, hogy Nagybanya s Kassa egy időre leállt, Budán aranyforintot nem vertek ekkor. Úgy tűnik, hogy Eizinger nem mindig rendelkezett pontos információkkal. Kassa példája erre utal, ám Körmöcbánya jövedelmezőségéről megbízható értesülése lehetett. A hatalomra lépő király, V.

szeptembere és 1526 áprilisa között Beszetercebányán Beheim Bernard királyi kamaraispán 15006 ¼ mázsa rézből 49995 forint s 30 ½ dénár összegre tett szert (3,3 forint/mázsa), aminek az urburájaként (egyynolcad rész) a királynénak átadott 6244 forintot. Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Na vydanie pripravil Peter Ratkoš. Bratislava, 1957. 297. p.

²⁷ GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 82. p., 85. p.

²⁸ A szövegekben a számok mellett *circa* szó olvasható.

²⁹ Az oklevél Körmöcbányán kelt (DF 270291). Ugyanezen a napon, ugyanitt, Körmöcbányán a hét alsó-magyarországi királyi bányaváros urburáját meglepően magas összegért, 3450 aranyforintért adta egy évrre bérbe Jiskra (DF 276218). Vö. DRASKÓCZY 2001, i. m. 160–164. pp.; GYÖNGYÖSSY 2012, i. m. 58. p.

³⁰ BAK i. m. 381. p.

László 1453-ban kezdett hozzá a pénzverés újjászervezéséhez, részletes utasítás készült a körmöci kamarás számára.³¹

Ahol az egyes verdékből származó bevételeket az olasz jelentés összegzi, két számot találunk. A *B* változatban 44–50 ezer, míg az *A* variánsban 44–54 ezer olvasható. Az első szám a megadott kamarai bevételek számtani összege. A *B* változat esetében a másik szám akkor hihető, ha a kassai verdét is figyelembe vesszük.

Az adatok arra mutatnak, hogy Körmöcbánya pénzverőkamarájából fél évszázadon át megközelítőleg azonos összegre lehetett szert tenni: 1453-ban, az 1460-as években is egyaránt 12 ezer forintot, míg az 1480-as és 90-es évek fordulóján 11–12 ezer forintot tett ki. Thurzó János 1499-ben négy esztendőre évi 14 ezer forintért vette bérbe.³²

A szebeni kamara jövedelmezőségét Paulinyi Oszkár évi nettó 5250, Gyöngyössy Márton nettó 5600 forintra becsülte az 1486-1491 közötti időszakban.³³ Ezek a számítások azt jelzik, hogy a követi jelentésváltozatoknak a nagyszebeni pénzverdére vonatkozó adatai nem állhattak messze a valóságtól. Ám arra is figyelmeztetnek, hogy az 1460-as évek növekedésével szemben a század végén Erdélyben csökkent valamelyest a termelés.

Nagybánya aranytermelése már a Zsigmond korban is kiemelkedő jelentőségű lehetett. Az itteni bányászat a 15. század második felében jelentős fejlődésen ment keresztül, amit tükrözhetnek az elemzésünk tárgyát képező jelentésváltozatok számai (20, illetve 24 ezer forint). Hunyadi János és Mátyás király kiváltságokkal támogatták a várost és a szomszédos Felsőbányát.³⁴

A pénzreform megindítása után, 1468-ban Mátyás a nagybányai, nagyszebeni verdét (s offenbányai finomítót) egy évre 13 ezer forintért adta bérbe a nagybányai polgároknak. Ez az összeg fele (vagy még kevesebb) annak, mint amit a két kamara esetében beszámolónk változataiban olvashatunk (26 ezer illetve 31 ezer forint). A különbség magyarázható azzal, hogy a város hasznát még a bérleti szerződéshez kell számítanunk. Gondolnunk kell arra is, hogy épp csak beindult Mátyás pénzreformja, és egy évvel vagyunk az erdélyi felkelés után. S talán az is felvethető, hogy az urburát az uralkodó elváltatta a finomítástól és a pénzveréstől ekkor. Az esztendő letelte után külön vált Nagyszeben és Nagybánya sorsa.³⁵

Úgy tűnik, hogy 1468-tól huzamosabb ideig a város bérelte a nagybányai kamarát. Megelíthető a helyi illetőségű Göbel Tamás (1476-1480), mint kamaraispán neve.

³¹ DRASKÓCZY 2001, i. m. 164. p.; GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 84. p., 86. p., 109. p., 117. p.; GYÖNGYÖSSY 2012, i. m. 52–53. pp.

³² GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 96–97. pp.; HERMANN i. m. 146. p.; KENYERES ISTVÁN: *A bányakamarák szerepe a Magyar Királyság jövedelmeiben a 15–16. században*. In: Tiszteletkőr. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Budapest, 2012. 182. p.

³³ PAULINYI: *Magyarország aranytermelése*. 90. p., Uő.: *Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus korszakában*. In: Uő.: *Gazdag föld – szegény ország*, i. m. 348. p.; GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 119. p.

³⁴ SCHÖNHERR GYULA: *A nagybányai bizottság jelentése*. Századok 23 (1889) Pótfüzet 129–131. pp.; DRASKÓCZY 2001, i. m. 163. p.; PAULINYI: *Magyarország aranytermelése* 94. p.

³⁵ UB. VI. 3640. sz. A bérleti szerződést felvették a Mátyás-kori formuláskönyvbe. MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH: *Formulae solennes styli*. Pesthini, 1799. 485–486. pp. Vö. GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 104. p., 112. p.; GYÖNGYÖSSY, i. m. 2012, 58. p., 108. p.

1480/81 táján szűnhetett meg a bérleti rendszer. 1481-ben Jung Albert nagybányai polgár a kamarás, ki már 1476-ban betöltötte a tisztséget.³⁶

Félegyházi János kamarás 1478–79-ben sókamarás Erdélyben, így csak ezután (1480–1481?) kerülhetett Nagybányára. Szembekerült a bányavállalkozókkal, s feltehetően ezért leváltották. Utóda Osztópáni Zöld István talán már 1482-ben itt tevékenykedett, de csak 1483-tól mutatható ki bizonyosan a kamara élén. 1490-ben meggyilkolták. Neki is meggyült a baja a város bányavállalkozó polgáraival és a bányászokkal. Ugyanis csökkentette a béreket, a bányászok ellen katonákat vetett be, akik élén az a Zbugyai István állt, aki 1475-ben Erdélyben tevékenykedett sókamarásként. Az elégedetlenség mértékét mutatja, hogy a bányászok felgyújtották a bányát. Erre 1483-ban vagy 1484-ben került sor.

Gyanítható, hogy az események hátterében Nagylucesei Orbán állt, aki 1472-től Ernuszt János alkincstartója lett, tehát a pénzügyigazgatás kulcsfontosságú posztján állt. Ernuszt utóda, Handó György idején (1476–1478) 1476-ban Erdélyben tevékenykedett, adót szedett, só ügyekkel foglalkozott. Midőn az uralkodó nemesítette őt, érdemei között kiemelte alkincstartóságát és az erdélyi királyi jövedelmek igazgatása terén kifejtett tevékenységét. 1478-ban rövid ideig egy új tisztséget töltött be, ti. ő lett az ország összes sókamarájának és aranybányájának az ispánja. 1478-tól 1490-ig állt a kincstár élén, a király egyik legfontosabb bizalmasának számított.

1478. évi címe (*universarum camerarum salium regalium et auri fodinarum regni Hungarie comes*) arra utal, hogy a király Nagyluceseinek a bányászathoz kapcsolódó különleges feladatot szánt. Majd kincstartóként folytathatta a bányákhoz kapcsolódó tevékenységét. Alig került erre a posztra, a király felkereste Körmöcbányát. Itt 1479 februárjában az uralkodó a bányaművelők kérésére, költségeikre, terheikre hivatkozva, a város urburáját, rendkívüli adóját hat évre elengedte. Két év múlva hozott királyi rendelet értelmében Selmecbányán csak az mérhetett bort, aki bányaműveléssel foglalkozott.

Félegyházi, Osztópáni, de Zbugyai is az ő embereinek tekinthetők. Az a tény, hogy Osztópáni 1490-ig megtartotta nagybányai pozícióját (1485-ben Jung Alberttel együtt), arra mutat, hogy a bányászmozgalom dacára főnöke elégedett volt vele.³⁷

1481–1482-ben 25–27 ezer forintra becsülhető az innen származó nettó jövedelem, s az aranytermelés mértéke 2500 márka lehetett. A korábbi években ennél több nemesfémot hoztak a felszínre, vagyis az 1480-as évek elejére a töretlen fejlődés megállt.

A 16. század közepén úgy emlékeztek vissza hogy Mátyás idején 40 ezer forint is befolyt innen a kincstárba. A szám magasnak látszik. 1476. év elején Mátyás követe, Fontana úgy nyilatkozott Páviában, hogy az arany- és ezüsbányászathól a király haszna 60 ezer forint (*Item, de le minere de l' oro et de l' argento ducati LXm*). Kubinyi András úgy vélekedett, hogy az összeg magas, és ezért ebbe bele kell értenünk a rézbányá-

³⁶ GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 253., 256–257. pp., 285–286. pp. DF. 271277.

³⁷ Az eseményekre: DRASKÓCZY ISTVÁN: *Nagybánya bányászata az 1480-as években*. In: Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére. Szerk. Körmendi Tamás, Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009. 105–113. pp.; Félegyházira: GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 23. p., UB. VII 4285, 4297.sz.; Osztópáni Zöld Istvánra: GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 285–286. pp., DL 14030, 93510. ; Zbugyaira: UB VII. 4063, 4270.sz.; Nagylucesei Orbánra: SOÓS FERENC: *Magyarország kincstartói 1340–1550*. Budapest, 1999. 46–47. pp.; GYÖNGYÖSSY 2003, i. m. 281–282. pp., DL 16833, 103010, 103011, 103035, 103109, 105051, 105054.; Körmöcbányára s Selmecbányára: DF 250139, KRIZSKÓ i. m. 39–40. pp.

szat királyi hasznát is. A Nagybányáról várható haszon tehát – követve a királó történetész véleményét – az 1470-es években mintegy 30–35 ezer arany forint lehetett. Ha igazunk van, akkor úgy tűnik, hogy az itteni aranytermelés csúcsideje az 1475 körüli évekre tehető, s ezután a kitermelés lassan elkezdett hanyatlani. A problémát itt is mint a Garam mentén, a bányavíz okozhatta (vö. az említett 1475. évi egyezség).³⁸

Fenti elemzésünk alapján megbecsülhetjük, hogy Mátyás uralkodása elején mennyi jövedelemmel rendelkezett.³⁹ Olasz forrásunk fontos bevételi forrásokról nem számolt be. Így hiányzik az erdélyi szászoktól s a városokból származó adó, nem tudjuk meg a juhötvened, a Szlavóniában beszedett nyestböradó, a jászkunok adója, a dunai vizahalászat hasznát. Ehhez az Eizinger Ulrik által készített összeállítást vehetjük alapul.⁴⁰ Mivel a jászkunok adóját és a dunai vizahalászatot a budai udvarbíró kapta meg,⁴¹ így az ebbe a csoportba sorolható jövedelmek összege legalább 26 ezer forintra rúghatott.

Azt mondhatjuk, hogy Mátyás azon bevételeit, amelyek rendszeresen jártak egy uralkodónak, az 1460-as évek elején kevesebb, mint 250 ezer forint körüli összegre tehetjük (nagyjából ezt a nagyságot érték el elvben a királyság bevételei V. László idején is), ami mutatja, hogy mennyire nélkülözhetetlen volt a rendek által megszavazott rendkívüli adó. Kubinyi András szerint a 70-es évek közepére rendkívüli adóval együtt átlagosan 628 ezer forintra nőtt az összeg.⁴² Ha következtetéseink helytállóak, úgy a rézbányászat hasznát kisebbnek kell tartanunk, mint ahogy az a szakirodalomban felmerül. Ezzel szemben Nagybányán több ércet hozhattak a felszínre, mint amennyire korábban gondoltunk. Ennek megfelelően a nemesfém-bányászatból több pénzt látott a 70-es években a kincstár, többet lehetett pénzzé verni, mint amennyit a kutatás óvatosan feltételez.

³⁸ Vö. PAULINYI: *Magyarország aranytermelése*. i. m. 90. p., KUBINYI 1990, i. m. 105. p., DRASKÓCZY 2009, i. m. passim; Elemzett szövegeink alapján Kőrmöcbányáról a király 12 ezer forintra, Erdélyből 6–7 ezer forintra számíthatott. Ezek szerint 41–42 ezer forintot számíthatnánk elvben Nagybányára, ami majdnem megegyezik a 16. század közepi híradással. Levonva belőle a réz óvatosan tágan becsült hasznát (6–10 ezer forint), 31–35 ezer forintot kapunk. Fontana jelentés részlete: I diari i. m. 202. p.

³⁹ A szövegvariánsok összeadási hibákat tartalmaznak.

⁴⁰ Erdélyi szászok: 13 ezer, városok adója: 7 ezer, jászkunok: 10 ezer, román juhötvened: 2 ezer, szlavóniai nyestböradó: 4 ezer, dunai vizahalászat: 2 ezer forint. Összesen 38 ezer forint. BAK i. m. 381–382. pp. Zsigmondkorra vö. ENGEL 2003, i. m. 429. p.

⁴¹ KUBINYI ANDRÁS: *A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi jövedelmek szétválasztására*. Levéltári Közlemények 35. (1964). 67., 70–80., 86. pp. A budai udvarbíró bevételeit a reábizott uradalmakkal együtt 20–22 ezer forintra becsülte Kubinyi András.

⁴² BAK i. m. 357. p., KUBINYI i. m. 1990, 116. p.

1. sz. táblázat

Az itáliai követjelentés szövegváltozatai a királyi jövedelmekről

bevétel	A változat (ezer forintban)	B változat (ezer forintban)	C változat (ezer forintban)
só	80–100, de többnyire 100	80–100, de többnyire 100	100
Adó, kamara haszna (<i>dica</i>)	–	100, de most csak 16-20	100
Pénzverdék:			
1/Nagybánya	20	20	24
2/Nagyszében	6	6	7
3/Körmöcbánya	12	12	12
4/Buda	6	6	7
Összesen	44–54 /helyesen:44/	44–50 /helyesen: 44/	– /50 ezer/
Harmincad	82–100	82	100
	30 ezer (rézbányászat, zsidók adója)	30 (rézbányászat, zsidók adója, <i>utilita di moneta</i>)	30 (zsidók adója)
Rendkívüli adó	–	–	300
Összesen	200 /helyesen:236–284/	280 (Trivulziana változata) 200 (Marciana változata) /helyesen:252-282 /	380 /helyesen:680/

2. sz. táblázat

Mátyás bevételei az 1460-as évek legelején

	Összeg (ezer forint)
só	100
kamara haszna	16–20
Nemesfémányászat, pénzverés (Kassára 5 ezer forintot számolva)	49
Külkereskedelem	10–20
réz, zsidók adója, <i>utilità de monete</i>	30
rendkívüli adó	?
egyéb	25 (esetleg 30?)
Összesen	230–244 (249?)

Rövidítés jegyzék:

DF – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

UB – Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, VI – VII. Hrsg. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch, Gernot Nussbacher. Bukarest, 1981 – 1991.